

ОНОМАСТИЧНІ СТУДІЇ Й. ДОБРОВСЬКОГО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск
УДК 811.162.3'373.2

Петріца Н. Ономастичні студії Й. Добровського; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 20; мова – українська.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ономастичного доробку відомого чеського мовознавця і славіста Й. Добровського. Дослідник першим у чеському мовознавстві започаткував системне та наукове вивчення власних особових назв. Й.Добровський досліджував способи творення та будову автохтонних слов'янських імен, виділив три структурні групи слов'янського іменника: прості антропоніми, імена-композиції, та відкомпонітовані скорочення. Запропонував класифікацію імен-композицій за морфологічним принципом, першим констатував втрату лексичного значення відапелятивних антропонімів.

Ключові слова: антропонімія, власна особова назва, слов'янські автохтонні імена, імена-композиції.

Natalia Petritsa J. Dobrovsky's onomastic studies

Summary: The article is dedicated to the research of onomastic attainment of the prominent Czech linguist J.Dobrovsky. The investigator was the first in Czech linguistics who started systematic and scientific research (study) of personal names. J.Dobrovsky was studying the means of formation and structure of autochthonic personal names, specified three structural groups of Slavonic names: simple anthroponyms, compound personal names and their contracted derivatives. He classified compound personal names according to the morphological principle, and he was the first to state the loss of lexical meanings of the anthroponyms, derived from general names.

Key words: anthroponomy, personal names, Slavonic autochthonic personal names, compound personal names.

У контексті власних досліджень з чеської історичної ономастики, знаходимо чимало цікавих матеріалів про студії вчених, що стояли біля витоків ономастики як науки. Початок наукового вивчення власних імен у Чехії, на переконання Я.Плескалової, сягає епохи національного Відродження (кінець XVIII – XIX століття) і тісно пов'язаний з іменем Й. Добровського [15, 6]. Цієї ж

думки дотримувався відомий чеський ономаст Я. Свобода. Він стверджував, що у XVIII ст. Й.Добровський був першим у чеському мовознавстві, хто усвідомлював вартість власних імен не лише як матеріалу історичного, але і мовного, хто визнавав необхідність їх системного та наукового дослідження [17, 157].

Й.Добровського по праву називають батьком славістики. Результати його студій мали вирішальне значення у розвитку слов'янського мовознавства [7], чеського словотвору [9], морфології [18], літературної критики [12], історії [19], ба навіть слов'янської археології [10].

Ономастичні дослідження Й.Добровського в мовознавчих джерелах представлені частково, адже свої студії, присвячені власним назвам, учений публікував переважно в історичних працях. Деякі уваги стосовно власних імен вчений висловив у перших частинах своєї «Історії чеської мови та літератури» (*Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Litteratur*), а також в окремих статтях: «Про походження назв чех, чехи» (*Über den Ursprung des Namens Tschech, Tschechen* (1782); «Історико – критичне дослідження про походження слов'янських імен» (*Historisch-kritische Untersuchung(en), woher die Slawen ihren Namen erhalten haben* (1784); «До питання періодизації слов'янської історії та географії» (*Über das erste Datum zur slawischen Geschichte und Geographie* (1791).

Однак більшість ономастичних міркувань Й.Добровського зосереджено в його кореспонденції та у чисельній картотеці, що зберігається у Чеському національному музеї [16]. Тому й результати дослідницької роботи науковця у цьому напрямі є маловідомими, а їх вплив на подальший розвиток антропономастики, на думку Я.Свободи, був обернено пропорційним до вкладених Й. Добровським зусиль [17, 158].

Основну частину ономастичної картотеки Й.Добровського складав антропонімійний матеріал, котрий автор планував докладно дослідити. Багате джерело старочеських власних особових імен науковець знайшов у Швеції у

Подлажицькому некролозі (*nekrologiu Podlažickém*). Вчений високо оцінив кількість та давність імен цієї пам'ятки, стверджуючи, що вони функціонували ще у X – поч. XIII століттях. Дослідник описав близько 800 власних особових назв із 1800 та опублікував їх у третій частині своєї «Історії чеської мови» [3, 91-104]. Чеські (слов'янські) імена з Подлажицького некролога Й.Добровський упорядкував відповідно до їхнього творення: прості імена — за словотвірними формантами, складні — за характером другого компонента. Прості запозичення типу *Michael, Gregorius, Conrad*, зафіксовані у цій пам'ятці, автор кваліфікував як імена іншомовного походження і не піддав аналізу [3, 102-103]. Однак до слов'янських антропонімів Й.Добровський зарахував чимало асимілятивних запозичень, таких як *Beneda, Taz, Jura, Luka, Mika, Olga, Vaurik, Paulec, Petris, Janota*. Я.Свобода висловив припущення, що Й.Добровський ще не розмежовував асимілятивні запозичення (тобто такі, що пристосувалися до морфологічної структури мови-реципієнта) та чеські власні особові назви [17, 172]. Можливо, у своїй класифікації імен Й.Добровський керувався словотвірним принципом і не вважав запозиченнями ті імена, що пристосувалися до словотвірних та морфологічних принципів чеської мови. Я.Свобода переконаний, що примітивний правопис Подлажицького некролога та відсутність багатьох аналізованих імен в інших джерелах, робив цей спосіб опису антропонімів єдиною можливим у той час [17, 171]. Адже дослідження особових імен за їх коренем (вперше, до речі, зробленому Ф.Міклошичем на загальнослов'янському мовному ґрунті), вимагає чималої кількості мовного матеріалу, а його Й.Добровський не мав. Саме тому аналіз особових імен з Подлажицького некролога вчені розцінюють як додаток до словотвірних розділів мовознавчих досліджень Й.Добровського [17, 171]. Класифікація імен Подлажицького некролога свідчить про стан та рівень ономастичних поглядів Й.Добровського у 1808 році [17, 172].

Нездійсненим науковим наміром Й.Добровського є підготовка повного видання збірки власне чеських та слов'янських особових назв — «*Onomastikon slavicum*». Згадки в кореспонденції вченого та вступне слово до останньої редакції «Історії чеської мови та літератури» [3, 91] свідчать про тривалу, багаторічну роботу Й.Добровського в царині власних особових назв. У 1819 році в листі до Й.Бантка дослідник пише, що вже кілька місяців виписує зі стародруків польські імена слов'янського походження і цікавиться існуючими збірками польських імен [16, II, 133]. Через сім років у листі до П.Кеппена вчений зізнається, що працює над слов'янським власними особовими іменами [1, 677]. На ретельність підготовки цього збірника вказує і рукописна спадщина вченого-славіста. В архівах Національного музею Я.Свобода знайшов невпорядковані картки різного формату з виписками імен, позначені музейним каталогізатором як «Матеріали для тлумачення хресних імен». Деякі картки містять посилання на чеські писемні джерела — це хроніки Космаса, Пулкави, Марігноли, Дубравія, Гайка, Велеславіна, Добнера. Спадщина Й.Добровського не обмежуються чеськими іменами, тут є картки з польськими та російськими іменами, що виписані з праць Карамзіна, південнослов'янськими з позначками *bosn.*, *dalm.*, *croat.* та з невеликою кількістю імен, почерпнутих з болгарських джерел.

Отже, робота над Ономастикомом велась ґрунтовна. Учений вважав, що загальнослов'янський матеріал та знання слов'янської лексики допомагає розтлумачити чимало спірних явищ [3, с.324]. Чеська дослідниця Я.Плескалова стверджує, що Й.Добровський прагнув пояснити загальні закономірності власних особових назв [14, с. 6]. Чи не перший констатував втрату лексичного значення відапелятивних антропонімів, а його засади етимологічного викладу пропріальної лексики дійсні до сьогодні.

Незважаючи на нереалізованість проекту «*Onomastikon slavicum*», робота вченого не пропала марно. У 1832 році Ф.Палацький видає свій «Опис

старочеських власних та хресних імен», у вступі до якого зізнається, що у своїй роботі, крім власної картотеки, використав ще й картотеку, яку «небіжчик <...> Добровський залишив» [14, 60-69]. Порівнявши картотеку Й.Добровського з «Описом» Ф.Палацького, Я.Свобода дійшов висновку, що останній використав ледь не половину антропонімійного доробку Й.Добровського. Це значить, що праця видатного чеського славіста знайшла своє застосування. Більше того, Ф.Міклошич використав «Опис» Ф.Палацького як одну з джерельних баз до свого фундаментального дослідження слов'янських власних особових назв (*Die Bildung der slavischen Personennamen*, Viden, 1860).

Я.Свобода переконаний, що в ономастичних студіях Й.Добровський перевершив Ф.Міклошича саме завдяки комплексному підходу до вивчення імен. Й.Добровський намагався якнайглибше проникнути у закономірності творення імен, його не влаштовували одиничні явища, він нагромаджував матеріал, вивчав способи їх творення, будову [17, с.178]. Це дало йому можливість виділити три структурні групи слов'янського іменника: прості антропоніми, імена-композиції, та відкомпозитні скорочення. Учений-славіст стверджував, що чимало так званих простих за будовою імен це насправді деривати, і ввів для них термін «Verkürzung». Наприклад, в іменах *Machna*, *Mach* Ф.Міклошич бачить основу «мах» — *vibracio*, у той час як Й.Добровський доводить, що ці імена виникли внаслідок скорочення: *Marzik alias Machek*, *Mauritius alias Machko*, *Mathias dictus Mach*, *Machna ginacz Marketa*. Ґрунтовні дослідження зі словотвору вчений аплікував на багатий антропонімійний матеріал, що й дозволило йому виділити три структурні групи слов'янського іменника, а також виявити та описати засади скорочення складених власних особових назв значно раніше, ніж це зробили у германістиці Ф.Старк (у 1868 році у своїй рукописній праці «*Kosenamen der Germanen*»), а у грецькій мові — А.Фік (у 1875 році у книзі «*Die griechischen personennamen*») [17, 176], яким належить пальма першості.

Дослідженню слов'янських імен-комполитів присвячені розвідки у працях “Ausfuhrliches Lehrgebäude der Bohmischen sprache” (1809), “Die Bildsamkeit der Slavischen sprache an der Bildung der Substantive und Adjective in der bohmischen Sprache Largestellt” (1799) та розділ «Appendix de Compositis» у фундаментальній праці Й.Добровського «Основи старослов'янської мови» [4, с. 454-458]. У цих студіях знаходимо спроби класифікації імен-комполитів за морфологічним принципом. Наприклад, імена *Bloleslav, Václav, Váceslav* (від *váce, více*), на думку Й.Добровського, містять адвербіальний перший компонент і прирівнюються вченим до іменників типу *darmotlach, spoludědič*. Відад'єктивний перший компонент присутній в іменах *Svatopluk, Drahomir*, дієслівні основи — в іменах *Vratislav, Vladislav, Bořivoj, Motlidboh, Zbyhněv, Sptyihněv* [2, 62-64, 66-67]. У результаті спостережень вчений дійшов до висновку, що поєднання двох іменників у складі композита супроводжується, як правило, з'єднувальним вокалом (*Bohuslav, Bohumir, Slavivoj, Sudislav*), і лише у кількох випадках він відсутній (*Vojtěch, Ludmila*) [2, 64].

Дослідник вже тоді чітко розмежовував автохтонні імена типу *Drahomir, Boleslav, Ljudmila* та пізніші штучні композити, що виникли внаслідок уподібнення до грецьких антропонімів у перекладній літературі [20, 646]. Ці факти свідчать про те, що Й.Добровський вважав подібні автохтонні композити складовою давньої слов'янської лексики, а не пізнішим продуктом на зразок християнських та германських імен: *Boleslav, Vaceslav, Svatopluk, Vratislav, Vladislav, Bořivoj, Motlitboh, Zbyhněv, Střeyislav*.

Отже, ономастична спадщина Й.Добровського свідчить про серйозну роботу вченого над антропонімійним матеріалом. Результати праці, що проводилася у період зародження мовознавства як науки, сьогодні дивує сучасників. Я.Свобода переконаний, що ономастичний доробок славіста слід кваліфікувати як першу спробу систематизації імен та першу спробу пояснення

загальних закономірностей функціонування власних назв [17, 181]. Адже Й.Добровський дослідив способи творення та будову автохтонних слов'янських імен, виділив три структурні групи слов'янського іменника: прості антропоніми, імена-композиції, та відкомпозитні скорочення. Запропонував класифікацію імен-композитів за морфологічним принципом, першим констатував втрату лексичного значення відапелятивних антропонімів. Ономастичні напрацювання Й.Добровського стали цінним дороговказом для подальшого наукового вивчення власних особових назв.

Література

1. Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808-1828). Herg. von V. Jagić, S.Peterburg –Berlin, 1885.
2. *Dobrovsky J.* Die Bildsamkeit der Slavischen sprache an der Bildung der Substantive und Adjective in der bohmischen Sprache Largestellt, 1799.
3. *Dobrovsky J.* Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Litteratur, Prag, Calve, 1818.
4. *Dobrovsky J.* Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris (Základy jazyka staroslověnského), 1822 (lat.).
5. *Dobrovsky J.* Über das erste Datum zur slawischen Geschichte und Geographie. Königlichen Böhmaschen Gesellschaft der Wissenschaften, 1791, I band, S. 365-370.
6. *Dobrovsky J.* Über den Ursprung des Namens Tschech, Tschechen // Úvod k 3. vyd. I. svázku Geschichte der Bohmen F.Pelca, 1782, S. IX –XXIV.
7. *Havránek B.* Význam J. Dobrovského pro slovánskou jazykovědu // Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1953, S. 97-116.

8. *Horálek K.* K otázce Dobrovského třídění slovánských jazyků // Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1953, S. 117-121.
9. *Dostál A.* Práce J.Dobrovského o tvoření slov // Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, S. 130-156.
10. *Eisner J.* J.Dobrovským se počíná studium slovánské archeologie // Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1953, S. 415-419.
11. *Jakubec J.* Úvod // *Patera A.* Josefa Dobrovského korespondence IV. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783 – 1810. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913, S. V – XLVIII.
12. *Králík O.* J.Dobrovský. Příspěvek k dějinám osvícenské kritiky // Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození.-Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1953, S. 361-415.
13. K problematice slavistického bádání za osvícenství // Sborník PedF – Olomouc, 1968, S. 109-113.
14. *Palacký F.* Popis staročeských osobních a křestních jmén. Časopis Českého muzea VI.- Praha, 1832, S. 60-69.
15. *Pleskalová J.* Tvoření nejstarších českých osobních jmen.- Brno, 1998, 160 s.
16. Sbíрка pramenů ku poznání lit. života v Čechach I-IV. Josefa Dobrovského. Korespondence. – Praha: Česká akademie, 1895-1913.
17. *Svoboda J.* Dobrovského studium vlastních jmén // Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. - Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, S. 121 – 182.

18. *Višková J.* Sírotek J. Zpracování českého tvarosloví u Dobrovského // Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. - Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, S. 182-197.
19. *Vojtíšek V.* Historická práce J. Dobrovského. In: Jozef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. - Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, S. 419-430.
20. *Weingart M.*, Dobrovského Institutiones, Sborník filosofické fakulty univ. Komenského v Bratislavě, roč. III, č. 38, str. 646.